

Vladimír Holan a Mnichov 1938

JAROSLAV MED

V druhé polovině třicátých let 20. století je Evropa zaplavena pandemickou vlnou násilí a utrpení.¹ Habeš, Španělsko, Čína a Německo, kde vládne Hitlerova diktatura, o níž neváhal prohlásit britský historik Ian Kershaw, že „byla kolapsem moderní civilizace – jakýmsi jaderným výbuchem v lůně moderní společnosti. Předvedla, čeho jsme schopni“. To vše umístěno do rámu liberálně demokratické společnosti, tolerující často zlo jako pouhou dočasnou překážku na cestě nezadržitelného pokroku. Děsivá a strach vzbuzující atmosféra tohoto času musela proniknout i do tak hermeticky uzavřeného mallarméovského světa, jaký představovala dosavadní básnická tvorba Vladimíra Holana. Už ve sbírce *Kamení, přicházíš...*, jež vyšla počátkem roku 1937, je vpád světa, „jenž hrůzou žije“, do Holanovy poezie zcela očividný; sám název sbírky znamená v holanovské sémantice názvů příchod drsně tvrdých časů. V únorovém čísle časopisu *Rozhledy* byla otištěna na tuto Holanovu sbírku anotace (možná ji napsal F. Halas, který tehdy *Rozhledy* redigoval): „Básně Holanovy, ač úžasně nové a rafinované ze stanoviska experimentu, jedinečné stavbou i intonací, vyvracejí celým svým tematickým laděním jakékoli tvrzení o věži ze slonové kosti, do níž se uchylují básníci. Pravě v takových básních jako Evropa 1936, Španělským dělníkům [...] nemůžeme nepoznat, jak tato věž ze slonové kosti je vlastně pevnostní hlídkou“ (Holan 1988: 366).

Jako výstižný dodatek uvedme ještě úryvek z Holanova dopisu J. Demlovi z 26. 10. 1936: „A stále, stále vzrůstající konflikt dvou problémů: turrus eburuea – agora. A co činit, promyšlíme-li proud takové Itálie, Španělska a toho, co se dnes mezi sebou

1] Práce je součástí grantového úkolu Z literárního života druhé republiky (1938 až 1939), GA ČR, reg. č. 405/04/1094.

rovná: ingenium teutonicum = furor tentonicus? V této vichřici zotvírám všechna okna“ (tamtéž).

A básník je otevřel opravdu dokořán: v bezmála desítce básní ve sbírce *Kameni, přicházíš...* hrůza a děs ze skutečnosti prolamují krunýř Holanovy hermetičnosti; v podstatě je to ovšem pouhé předznamenání k budoucím veršům, v nichž se Holanův básnický génius beze zbytku ztotožnil s kolektivním osudem národa. Až myticky vzedmutá vlna národní odhodlanosti ve dnech všeobecné mobilizace na konci září 1938 a tragédie noci z 29. na 30. září 1938, kdy byla mnichovskou dohodou prakticky zlikvidována první republika, to byly dvě krajní polohy osudové historické amplitudy, jejíž existence do značné míry proměnila Holanův vztah k realitě. Jejím plodem je trojice básnických skladeb – *Odpověď Francii* (datovaná 30. 9. 1938, cenzurou zabavená), *Září 1938* (sbírka vyšla v listopadu téhož roku) a *Zpěv tříkrálový*, vzniklý v rozmezí prosince 1938 a ledna 1939, publikovaný až po skončení války –, v nichž je jakoby in nuce literárně konkretizován nejen Holanův prožitek mnichovské tragédie, ale i jeho vztah ke světu, do něhož „vtáhly šelmy“.

Holanovy básně, i pod náparem reálných hrůz, zůstávají podmanivě úžasným objektem, místem setkání mnoha protichůdných sil, umožňujících básníkovi proniknout do takových hlubin skutečnosti, kam nemůže dohlédnout žádná sebelépe vyzbrojená sonda lidského poznání. Zároveň ovšem – a to je jisté holanovské novum – začíná jeho poezie splňovat valéryovský postulát, podle něhož je „báseň rozvinuté zvolání“. A Holan opravdu volá, běsní a klne na všechny strany, tak silně se ho dotkla zrada našich spojenců, zejména Francie, již neváhá nazvat „děvkou“, tak tvrdě bylo zasaženo jeho frankofonní srdce, dosud hledící na Paříž jako na Mekku vší umělecké avantgardnosti. Podlost světa, proměněného v „oháňku burz a zlata“, spolu s bříškou mrtvých španělských dětí jej pronásledují jako zlý sen, z něhož není úniku; překonat jej může pouze nový sen o naději. Cesta za touto nadějí je však více než spletitá: vede přes český a křesťanský mýtus – doléhá sem něco z Tróje a zem se „časem k Nazemivzetí odhodlává“ –, ale cíl je v nedohlednu. Básník se musí proplétat sítí paradoxů:

tam, kde lze emigrovat z vlasti do vlasti, kde může Kristus hledat cestu do pekel za zvuků hodin bijících na Spasské věži – tam lze jen těžko spojit „osud s činem“, protože vše míří do prázdna, v němž není s kým a proti komu bojovat. Básníková dikce zdrsněla, do abstrakce bije kladivo apelu, ale básník svou cestu za nadějí neopouští, pouze svůj realitou znejistělý pohled prohlubuje – to nám prozrazuje sémantika otazníků, jako doklad tázání po smyslu všeho. Jak zrušit distinkci mezi být a mít tam, „kde vlastnictví je“? Jaký je to „řád, není-li vnořen do hlubin solidarity“? A smím doufat, že „existuje nějaká pátá světová strana duše“? – síť otázek má nekonečné množství ok, jimiž na nás hledí nejistota, ale také, a to lze podtrhnout, i naděje.

Základním prostorem Holanova básnického tázání se stala skladba *Zpěv tříkrálový*, v kontextu „mnichovských“ děl poněkud opomíjená, protože mohla vyjít až po válce v úplně jiné společensko-politické atmosféře. V ní se básnický subjekt setkává s trojicí Mágů nebo také „bosáků Naděje“ a v dialogu s nimi hledá odpověď na otázku po smyslu současného apokalyptického světa. Tito tři Mágové jsou jakousi nápodobou biblických tří králů, kteří ovšem neputují za betlémskou hvězdou, ale jdou po „těžké cestě za člověkem, / jenž se má teprve narodit“ – to je také klíč k názvu této básnické skladby. Základní tóninou dialogů s Mágý je odsudek soudobého světa, ovládaného hmotářstvím, v němž vládne „buržoazní chátra“, jejíž ziskuchtivost a touha po moci zasypává jakoukoliv hloubku a likviduje tajemství. Všechny průniky do časnosti krouží v prázdnu – i „Bůh se skryl za sebe a za nic“. Lidé nejsou, pouze vlastní, a kde je vlastnictví, tam je boj, a básník, horuje pro Lenina (nazývá jej „Laplace socialismu“), touží po velkém snu revoluce, jež by vůlí proměnila svět. Mluví-li básník o „donucené budoucnosti“, jako by zde promlouval uvědomělý komunista, který však v téže sloce vzdorně volá: „Dost terorů, jež z křečí žijí!“ Donucení bez násilí, to je přece typicky holanovský paradox, stejnorodý s jeho přáním jíti ve stopách lidí, ale zůstat v čistotě samoty.

Zvláštní apelativnost Holanova filozofického pohledu na skutečnost ještě vynikne, přihlédneme-li k některým jeho sentencím

ze stejné doby, jak je zaznamenal v esejisticko-deníkové próze *Lemuria*. Můžeme zde číst slova: „mé zoufalství nad tímto světem a nad tím, co se na něm děje, potřebuje tolik prostoru, že si vynucuje a vytváří svět jiný“ (Holan 1968: 237); „Někdy mívám dojem, že jsem ještě v šesti dnech, které předcházely stvoření člověka, tolik šelem vidím pod sebou...“ (tamtéž: 240).

„Svítání velce velkým snem“, vytváření jiného světa, konfrontace mýtu a reality – to všechno jsou jasné indicie, jimiž k nám promlouvá básníkovo hořké zklamání nad současným světem a nad skutečností obecně. Holan jako kdyby se od skutečnosti, do hloubi svých nejnitrajších struktur porušené, odvracel; zároveň však u něho existuje jakási nedefinovatelná naděje, že existuje cosi, co se z prokletí tohoto světa vymyká, nějaká jiskra, vyvěrající ze vzdáleného a nedostupného Boha, jemuž je tento neporušený model skutečnosti cizí. Holan jako by pomíjel křesťanský kreačionismus a v jádru svých filozofických meditací přijal model gnostického pohledu na svět, mířící od daného k sněnému, od danosti ke snu. Mluví-li Holan o světě, jenž musí být teprve stvořen, a není-li ještě dovršen proces stvoření člověka – nemá to blízko k hodnocení světa z takzvaného Tomášova evangelia, jednoho z klíčových gnostických textů, kde je psáno „kdo poznal svět, poznal mrtvolu“? Významný poetolog 17. století Martin Opitz uvažoval o poezii jako o „skryté teologii“, ta je, podle jeho soudu, určitou formou poznání, to je pak jistou hodnotou navíc, přítomnou v každé velké poezii.

V souvislosti s tím jsem si u Holana uvědomil, jak nezničitelnou sílu si uchovávají dodnes myšlenky gnostiků, těchto pradávných filozoficko-teologických rebelů vůči světu. Jejich myšlenky můžeme přirovnat k ponorné řece, plynoucí pod povrchem našich zaběhnutých systémů a vyvěrající na povrch především v dobách vypjatých a zdánlivě neřešitelných krizí. Jsem přesvědčen, že jednou z takových krizí byla právě tragická situace okolo Mnichova v září 1938, jejíž prožitek jako by uvrhl Vladimíra Holana do hlubin těch nejtajemnějších, ale stále přítomných snů o naději pro člověka, jehož už zklamalo všechno pouze lidské doufání.

Literatura

HOLAN, Vladimír

1968 *Sebrané spisy 9. Babyloniaca* (Praha: Odeon)

1988 *Sebrané spisy 11. Bagately* (Praha: Odeon)

PhDr. Jaroslav Med, CSc., Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha